

ahogy 1945 előtt náci ellenes, mert Magyarországot magyarnak és függetlennek akarta tudni. Az ÁVO elődje, a hírhedt Katonapolitikai Osztály a szervezet nyomára bukkant, és ebből az ügyből nagy összeesküvési pert kreált, melynek során és nyomán tömeges letartóztatások, vallatások, kínzások és súlyos ítéletek születtek.

Az ügy kapcsán Gombos Gyulát is kihallgatták. Tudnia kellett, hogy előbb-utóbb őt is letartóztatják és így vagy úgy, de tönkreteszik az életét. Ezért döntött az ugyancsak kockázatos, de mégiscsak esélyt adó menekülés mellett.

Hogy mit kellett kiállniuk azoknak, akiket a per során vallattak, majd börtönbüntetéssel sújtottak, azt Arany Bálint *Koronatanú* című, 1990-ben megjelent visszaemlékezéseiből tudhatjuk. Gombos Gyula a Magyar Közösség történetéből és az érintettek sorsáról annyit ír meg, amennyit biztosan tud vagy személyesen megtapasztalt. Így is rámutat annak a korszaknak a jellegére. Mindenekelőtt arra, hogy miközben a háború után látszólag a demokratikus Magyarország formálódott a politikai intézményrendszerben, azalatt a háttérben már Rákosiék terrorja készülődött, s részben már működésbe is lépett sátáni gépezete.

Gombos Gyula könyve, az *Eszmélet* lehetne kötelező olvasmány is főként történelmet tanuló diákoknak, főiskolai, egyetemi hallgatóknak. Nem lenne száraz tananyag. Lehetne tanulni belőle stílust, történelmet, történelmi látásmódot és etikát, a felelősségteljes írás etikáját. És meg lehetne tapasztalni általa a memoáriró arányérképének fontosságát a tényszerűség követelményét és az egyéni látásmód vállalását illetően. Mert ahogy Gombos Gyula könyve elején írja: „Az ember dolgait »a csilagokból nézni« szép kép, egyébként képtelenség.”

## Polisz

*A márciusi szám tartalmából*

Mario Vargas Llosa 80 éves: V. Tóth László és Wertán Balázs eszszéi – Hoppál Bulcsú az Iszlámmal történő párbeszéd szükségességéről – Antal János a közép-kelet-európai szegénységről – Wass Albert Dálnoki Veress Lajos vezérezrederől és báró Huszár József vértanúról – Kósa Csaba a Kurszki Kormányzóság volt teljhatalmú uráról – Bertha Zoltán a transzsilván lélekméntokról: Kós Károlyról és Benedek Elekről – A fiú az apjáról: Edward emlékezik Samuel Beckettre (Török Gábor fordítása) – Madarász Imre az olasz filozófus, G. Gentile meggyilkolásáról – BuSzabó Dezső, Bene Zoltán, Böröndi Lajos, Burján Emil, Corneli Câltea, Ébert Tibor, Györffy Attila, Kürti László, Lukáts János, Mohácsi Árpád, Payer Imre és Hajossy János fordításában Le Clézio munkái.

polisz@krater.hu

www.krater.hu

## A Széchenyi-kép revíziója

Pletl Rita:

A döblingi Széchenyi eszmevilága és stílusa  
Kölcsey-füzetek XV.

Kölcsey Intézet, Bp. 2005.

A döblingi Széchenyi mind a köztudatban, mind a szakirodalomban többnyire csak életrajzi függeléként jelenik meg. Eszerint 1848. szeptember 7-től, amikor Széchenyit átvitték a döblingi szanatórium küszöbén, az életmű lényegében lezárult. Ami ezután következett, az nem volt más, mint egy utolsó nagy fellobbanás, a *Blick* gúnyirata, azután még néhány érdekes, kéziratban maradt munka – és a nemzetet felrázó öngyilkosság.

Széchenyi döblingi éveinek függelékszerű szemlélete részben az életrajzi tényekből fakad: aktivitása korlátozott volt, politikai működést nem fejtett vagy nem fejthetett ki (bár ez éppenséggel nem bizonyult igaznak), s évekig tartott, amíg idegösszeroppanásából felgyógyult. Olyan vélemények is formálódtak, amelyek szerint Széchenyi nem is gyógyult meg 1848 után.

A jelzett historiográfiai hagyomány kialakulásának oka azonban inkább a forrásadottságokban keresendő. Széchenyi kéziratos hagyatékának csak egy részét kapta vissza a család az öngyilkosságot követő vizsgálat lezárulta után, a terjedelmesebb és fontosabb rész a császári titkos levéltárba került, onnan a monarchia összeomlása után került elő, kiadására csak az 1920-as években kerülhetett sor.

A „függelékszerű” szemlélet elterjedésének legfontosabb oka azonban a döblingi korszakot megelőző historiográfiai hagyomány meggyökeresedésében keresendő. A XIX. század közepén született, Kemény Zsigmond által nagy hatással megfogalmazott koncepció a Habsburg- és birodalom-barát, Kossuth- és forradalom-ellenes Széchenyi-képet hagyományozta ránk. A fiatalkori Széchenyi-naplók tanulmányozása, majd kiadása, azután a döblingi hagyatékából előkerült 1848-as napló már árnyalta ezt a képet; a teljes döblingi hagyaték előkerülése és publikálása pedig egyenesen cáfolta – volna. A történészek többsége azonban nem mutatott hajlandóságot a hagyományos Széchenyi-kép revíziójára.

Hol keressük az életmű döblingi szakaszának azt a részét, amely több volt, mint egy függelék, mi volt hát az a *novum*, amelynek következtében az egész Széchenyi-kép revízióra szorult – volna? Pletl Rita könyve határozottan mutat rá arra, hogy Széchenyi döblingi *abszolútizmus-ellenessége*, a Habsburg önkényuralmi rendszer kíméletlen bírálata, elutasítása, az ellene való mozgósító szándék és mozgósítás nem valaminő, a beteg ember lelki zavarából (vagy az önkontroll hiányá-

ból) származó defektus, hanem az egész életművön keresztül érvényesülő tendencia, amely kimutatható a fiatalkori naplókban, és ennek segítségével lesz (át)értelmezhető 1848-as (sokáig ugyancsak homályba burkolt) szerepvállalása. Ha történetírók arról beszélnek, hogy a döblingi Széchenyiben nem volt kontroll, nem voltak belső gátlásai, akkor azon is el kell(ett volna) gondolkodniuk, hogy milyen önkontroll, minő gátlás, miféle öncenzúra befolyásolta Széchenyi reformkori működését, s ebből milyen frusztrációk, lelki és eszmei zavarok származtak – amelyek hatottak még Döblingben is. Ahogyan Marx aforisztikus megjegyzése szerint a majom anatómiájának kulcsa az ember anatómiája, Pletl Rita szerint Széchenyi reformkori politikai anatómiájának kulcsa a döblingi Széchenyi.

A címében a döblingi Széchenyit ígérő és zömében azt is tárgyaló munka tehát az egész Széchenyi-képet módosítani ígéri – és módosítja is. Pletl Rita nem elutasítja, hanem elemzi a historiográfiai előzményeket, sőt azt is hangsúlyozza, hogy „a döblingi korszakban Széchenyi maga vállalkozik a pálya és az életmű felülvizsgálására”.

A könyv első harmada az itt jelzett kérdésekkel, a „döblingi korszak” historiográfiai értelmezésével és szakaszolásával foglalkozik. Rámutat arra, hogy az életrajzi tény – Széchenyi Döblingbe kerül – nem jelent éles korszakhatárt. Az akut lelki válság legkésőbb 1848-ban kezdődött. A döblingi első hónapok önvádjai folytatják az 1848-as naplók megfogalmazásait, motívumait. Amíg azonban 1848-ban a valóságos tér-idő kapcsolatok még érvényesültek, ezek megszűnnek az összeroppanás után: a tér és idő végtelen dimenzióvá tágul, mintegy megszűnik, s csak lassan, hónapok múltán lopakodnak vissza a tudatba a való élet tényei. 1851-től több éves némaság következik, nincsenek forrásaink, dokumentumaink – s a szerző ezekről az évekről találgatásokba nem bocsátkozik, más forrásokhoz sem nyúl.

1856/57-tel azután megkezdődik Széchenyi új és utolsó alkotói periódusa. Pletl Rita könyvének *Összefüggések a mélyrétegekben* című középső része az egész szöveganyagba illeszti ezt a korszakot. Szerinte az életművön belül nem a különbözőség, az „újdonság”, hanem a folytonosság érvényesül. Az *önvád* általában vett motívuma az, amely alapvető kapcsolatot teremt – s ez mutat majd a létösszegező problémafelvetés, az *Önismeret* felé. Konkrétan ilyen önvád a közismertnek tekinthető *Karolina-motívum*, amely szerint sógornője fiatalkori halálát idézte elő azzal, hogy szerelemre lobbantotta maga iránt. Először 1820-ban fogalmazódik meg, s végigkíséri egész életén.

A közéleti-metaforikus motívumok sorában a legelső a *tűz*; a forróság, zsarátnok, perzselés, csóva, tűzvész, láng, gyújtogatás – de ide sorolható a pöröly, fűjtató,

gyúlékony anyag, illetve a pokol, tisztítótüz. Másodika a *vér*; vértenger, vérszopó, vámpír, ’vérciment’, vérróza. Végigkíséri az életművet a „vízi” metaforasor is: tenger, hullám, bárka, gálya, kormányzás, árvíz, özönvíz. Valamennyi szimbólum kapcsolatba hozható az alapvető motívummal, az *önváddal*. A motívumvizsgálat eredményei arra mutatnak, hogy Széchenyi válsága (kétélyei önnön működése, politikája helyessége felől) Döblingnél jóval korábban, az 1840-es években kezdődtek. Az akkori „naplókban a külvilág és a lélek drámáját jelképekbe sűrítő közlésmód még kiegészül az érvelés józan hangjával”. A döblingi „önvádakban uralkodóvá válik a szimbolikus gondolkodásmód, ez határozza meg a szövegek metaforikus jellegét”. Egész életében állandó *erkölcsi értékrendje* az, amely lényegében változatlan, s a folytonosságot, az életmű egységét biztosítja. Ennek kifejtésére vállalkozik Széchenyi legterjedelmesebb műve, a Döblingben íródott *Önismeret*.

Az *Önismerettel* nehezen boldogult a Széchenyi-historiográfia. A munkának csak első, a rendőrség által ártalmatlannak ítélt, csakugyan „önismereti” része került vissza családnhoz, s ezt a részt ki is adták 1875-ben. A terjedelmesebb, utóbb *Nagy Magyar Szatírának* elnevezett rész az összeomlás után került elő, kisebb részeket azután máshol adtak ki, s az egész nagy munka együtt csak 1991-ben került publikálásra. Széchenyi nem tagolta ezt a kéziratát, és a szöveg írása közben műfajt váltott: a neveléstani értekezésből végül párbeszédessé politikai szatíra lett. A munka mindemellett befejezetlen is maradt.

Noha historiográfiai méltatásokban természetesen nem volt hiány, s főként a sajtó alá rendezőknek foglalkozniuk kellett a szerkezeti és műfaji problémákkal, a részletesebb elemzés elmaradt. (Tegyük hozzá, hogy a Széchenyi-problematikában inkább illetékes történészek kevesebb hajlandóságot éreztek egy irodalmi szempontú vizsgálatra.)

Pletl Rita – munkája harmadik harmadában – ennek a Széchenyi-műnek a taglalását végzi el. Széchenyi maga adta az *Önismeret* címet művének. Létösszegező alkotásnak szánta, kiadását tervezte. A munka (illetve annak első része) elmagyarázza, hogy kinek-kinek *tükröt* kell készítenie a maga számára, hogy önmagát megismerhesse. Az önmegismerés a körülmények, a környezet ismeretével kell hogy összekapcsolódjék. Ezen keresztül ömlik be azután a műbe Széchenyi élettapasztalatának egész gazdagsága. Anekdotákat, személyes élményeket olvashatunk, sokat ír az egészség fontosságáról, a helyes életmódról. Nem annyira végső igazságokat közöl, mint inkább módszert kínál arra, hogy hogyan lehet „önismereti tükröt” készíteni. A szöveg konkrét tartalmi is, nyelvi-stilisztikai megoldásai is a

reformkori Széchenyi-szövegeket hívják elő. A legismertebbek a *Világ* 1831-ben íródott *Ön- és körülményismereti töredékei*, ahol a „lelki független ember” négy kritériuma: tiszta lélekismeret, egészség, élettudomány, vagyoni rend. Az *Önismeret*ben azonban ezek az életviteli maximák magasabb szintre, *erkölcsi* összefüggérendszerbe kerülnek – ahol is az *ész és szív* ugyancsak reformkori fejtegetései köszönnek majd vissza.

Az *Önismeret* írója azonban viszonylag hamar elkanyarodott ettől az eredeti tárgytól. A történészek a külső kihívásokban kerestek erre magyarázatot (a császár Magyarországra látogatott, nem vette át az arisztokraták egy csoportjának kérvényét). Pletl arra mutat rá, hogy már az *Önismeret* első részében is folytonosan gyarapodnak a jelenből vett példázatok, s ennek nyomán erősödik a satirikus hangvétel. A „felvilágosult önismeret” és a korlátolt jelen között ellentét mutatkozik, s ez is szervezi a szöveget. Esmény és valóság alkot nagy ellentétpárt: a valóság értékhiányos, az eszményi világ értéktelített.

A jelen politikai világa feletti egyre erősödő kritika billenti át a művet az önismereti értekezésből egy politikai *Vádirat*ba (huszadik századvégi kiadója nevezte el ekként a mű középső, rövidebb részét). A gúny erősödik, az érvek és ellenérvek értekező prózára jellemző érvelésrendszerében egyre többször bukkannak fel parodikus elemek. Széchenyi felismeri – hangsúlyozza Pletl Rita –, hogy az abszurdumokkal szemben nem hatékony a józan érvelés. Az önismereti tükröt a hatalmon lévők egyszerűen visszautasítják. Ebben a részben még felbukkannak életbölcseleti fejtegetések, de egyre erősödik és satirikus ábrázolásokkal gyarapodik a kormányzat bírálata. A középső rész tehát mintegy átmenetet képez a harmadik, legterjedelmesebb rész, a *Szatíra* felé. Széchenyi végül eldobja az önismereti tükröt, s párbeszédessé válik. A külső ösztönzők mellett tehát belső, műfaji problémák késztetik, kényszerítik Széchenyit e megoldás felé. A szerző összegezése: „az *Önismeret* egyetlen műfaji kategóriával nem jellemezhető, nem értelmezhető egy adott műfaj sajátos variánsaként sem.” Arra a megállapításra jut, hogy „az *Önismeret* naplószerű formában megírt alkotás”. Műfaja kevert, első része önismereti *értekezés*, amely személyes vonatkozásai folytán az *esszé* felé közelít. A középső rész, a *Vádirat* még nem adja fel azt a reményt, hogy az uralkodó elé tartott tükör segíthet politikája megváltoztatásában. A harmadik rész, a *Szatíra* párbeszédessé, pontosabban fikatív dialóguson alapuló formát választ, ahol a császár és minisztere beszélgetése lassan-lassan az egyik partner, Bach beszédévé alakul, aki még meg-megszólítja urát – a párbeszédessé forma ennyiben megmarad. A korábbi

részekben az író még megszólalt, kommentált, első személyben beszélt – itt már teljesen háttérbe vonul, sőt halottként emlegeti önmagát.

Az *Önismeret* befejezetlen maradt. Széchenyi nyilván csak arra gondolt, hogy félreteszi a kéziratot, amíg fiának szóló *Intelmeit* megfogalmazza. A tényleges befejezetlenség, noha nem az írói szándék következménye, mind a napló, mind az esszé irányába mutat. Végeredményben „az *Önismeret* különböző (európai és magyar) irodalmi tradíciókból ihletődő, különböző műfaji minták kombinációból kialakult műalakzat”. Az ezután következő szövegszintek (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai szint) szerinti elemzés azt is megmutatja, hogy „az *Önismeret* egységes alkotás. A mű egészében érvényesülnek olyan, az íróra jellemző szövegszerkesztési eljárások, amelyek nem módosulnak akkor sem, mikor a szöveg műfaji jellegzetességei nagymértékben változnak”.

A munka rövid zárófejezete *A kísérlet tanulságai* címet kapta. A szerző evvel arra utal, hogy műve csupán *kísérlet*, más szóval *esszé*. Ha annak tekinti is szerzője, nem mentjük fel magunkat néhány kritikai megjegyzéstől. A munka szerkezete nem eléggé világos, ennek folytán sűrűn előfordulnak ismétlések, többször előjönnek például a historiográfia eredményei és gyengéi – ugyanakkor ez a historiográfiai feltárás azért nem teljes. A bibliográfiában számos név pontatlan. A lábjegyzetek megoldása túlságosan rövidre sikerült, csak a kiadásra és lapszámra történik hivatkozás, így nem egyértelmű, hogy melyik Széchenyi-műről is van szó. A naplóknál hiányzik a dátumhivatkozás, ez zárójelben akár a főszövegbe is kerülhetett volna. Valamennyi idézetet nem kellett volna dőlt betűvel szedni. Mindezzel a kiadót, a Kölcsey Intézetet is szeretnénk figyelmeztetni a szakosított kiadói munka szükségességére.

Gergely András

## KORTÁRS

A 2006/3. SZÁM TARTALMÁBÓL:

Megmaradni civis hungarusként  
 CZIGÁNY GYÖRGY, KALÁSZ MÁRTON, TURCZI ISTVÁN versei  
 BOGDÁN LÁSZLÓ: Huttera Béla utazása  
 TÓTH LÁSZLÓ: Kis traktátus egy nagy szerelemről  
 GYÓRI LÁSZLÓ: A homlok játékai  
 És mégis Pénelopeia  
 Görög rózsák  
 PAPP TIBOR: Bűvös négyzet  
 SÁRKÓZI MÁTYÁS: A Király utcán végestelen-végig  
 Hubay Miklós életműve

Előfizetető a szerkesztőségben: 1397 Bp., Pf. 546.

